

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Het rariteitenkabinet

PIETER VERCAEREN

Van april tot september 2008 liep in het Erasmushuis te Anderlecht (Brussel) een tentoonstelling met de aanlokkelijke titel *Anatomie der ijdelheden*. Het was een heel bescheiden opgezette tentoonstelling in een al even bescheiden museum. Elk uitgesteld stuk was echter met zeer veel aandacht uitgekozen en had een doordacht plaatsje gekregen. Het samenspel tussen de vaste collectie van het Erasmushuis en de als rariteitenkabinet opgevatte thematentoonstelling was wonderlijk geslaagd. Men had trouwens geen betere omgeving kunnen vinden voor een tentoonstelling over de ijdelheid der dingen dan het huis waar Erasmus zelf, de schrijver van *Lof der zotheid*, enkele maanden van de rust van het platteland kwam genieten. Het platteland is er al lang niet meer, maar de rust kan men nog steeds vinden in de twee tuinen achter het museum: de Tuin der ziekten en de Filosofische tuin. De eerste is een formeel opgevatte kruidentuin met geneeskrachtige planten bekend uit Erasmus' tijd. Erasmus zelf zou een zwakke gezondheid hebben gehad, of op zijn minst wat hypochonder zijn geweest. De filosofische tuin kent verschillende hoekjes en zit vol speelse details. Zo wordt bijvoorbeeld het kronkelende wandelpad plots onderbroken door een vijvertje waarin de woorden *festina lente* (haast je langzaam) staan.

De tentoonstelling zelf opent met een afgietsel van de — vermoedelijke — schedel van Erasmus, omringd door een reeks opgezette vogels, elk gelabeld met het jaartal van hun eerste identificatie. Ook Erasmus' schedel kreeg een identificatiekaartje. De dood maakt geen onderscheid tussen de soorten. Verder komen we Jan Fabres *Umbraculum* tegen, een monnikenpij gemaakt uit schijfjes bot, omringd door een walvissenpenis, en een fotografisch werk van Marie-Jo Lafontaine, *World Wide Web*, een beklijvende afbeelding van in elkaar verstrengelde slangen. Mogelijk nog zotter is het eigenlijke rariteitenkabinet, het hart van deze tentoonstelling. Het rariteitenkabinet, een product uit de Renaissance en een soort voorloper van de hedendaagse musea, bestond oorspronkelijk uit een kast, vandaar een 'kabinet', waarin de verzamelaar zijn exotische vondsten en prullaria kon uitstallen. Hier in de tentoonstelling werd de verzameling rariteiten onderverdeeld in *artificialia*, *naturalia*, *exotica* en *scientifica*.

De artificialia zijn een bont allegaartje aan kunstvoorwerpen, ivoren schedeltjes die, afhankelijk van het perspectief, de dood of de jeugd tonen, versierde schedels uit alle continenten en bizarre gedraaide ivoren kunstwerkjes. Een collectie bloemstukken bestaande uit enkel epifytische planten (planten die niet-parasitair op andere planten leven en groeien) en een opgezette chimpansee tonen de naturalia. De exotica bestaan uit een opgezwollen stekelvis en een manhoge tand van een narwalwalvis. De scientifica ten slotte worden vertegenwoordigd door onder andere het hart van een olifant, een embryo van een edelhart en een polychroom houten *Anatomische Eva* uit de zeventiende eeuw, het koninginnestuk van deze tentoonstelling. Het betreft een beeld, gebruikt tijdens de anatomielessen, van een jonge zwangere vrouw waarvan het hoofd, de borst en de buik geopend kunnen worden zodat de organen één voor één verwijderd kunnen worden. Zodra de epistemologische drift bevredigd is, kan men alles weer terugplaatsen en — om ongeoorloofd gebruik te voorkomen — met een hangslotje ter hoogte van Eva's schaamstreek netjes afsluiten.

Elk tentoongesteld stuk prikkelt de verbeelding. Het is opvallend hoe men erin geslaagd is een zo gewichtig thema als de dood met zo veel lichtheid voor te stellen. Na het bezoek, mijmerend in de filosofische tuin, kan een analyticus niet anders dan zitten nadenken over het zo wonderbaarlijke samengaan van zwaarte en lichtheid. Als men er hier in slaagt een tentoonstelling over de dood luchtig te maken en zeventiende-eeuwse anatomielessen sexy, gaat men zich afvragen wat er dan schort aan de huidige psychoanalyse. Freuds werk bezat nochtans een lichtheid. Zo is het veelzeggend dat hij het onderscheid tussen de doodserieuze driften tot zelfbehoud en de voor de psychoanalyse interessante lotgevallen van de seksuele driften lange tijd bleef benadrukken. Nu zou men als hypothese kunnen stellen dat de hedendaagse psychoanalyse zo sterk gepreoccupeerd is door haar zelfbehoud dat er nog maar weinig plaats overblijft voor de lichtere libidineuze dynamieken. In haar overlevingsstrijd lijkt ze haar rariteitenkabinet vergeten te zijn, net als iemand die ziek is enkel nog oog heeft voor zijn eigen pijnlijke lichaam. Ik-interesse en Ik-libido zijn dan niet meer te onderscheiden, zei Freud.

De laatste jaren wordt er in de lage landen nog amper geanalyseerd. In Nederland zou op dit ogenblik slechts een tweehonderdtal mensen in analyse zijn.¹ Zelfs analytici durven nog nauwelijks een indicatie te stellen voor de analytische kuur, ook al is haar werkzaamheid bewezen. En de enkele analyses die toch nog gebeuren, duren vaak zo lang dat men de fleur van zijn leven op de bank van zijn analyticus doorbrengt. Ondertussen klagen psychoanalytische verenigingen erover dat ze tot geriatrie kofiekransjes verworpen. De gemiddelde leeftijd van de vijfendertighonderd leden van de American Psychoanalytic Association blijkt tweeënzestig te zijn. En de jeugd? Die mentaliseert rustig verder, *playing with reality*, maar lijkt niet te beseffen dat de zeer waardevolle *mentalisation based therapy* toch nog iets anders is dan

psychoanalyse.² De jeugdige collega's van nu lijken in tegenstelling tot de anatomiestudenten uit de zeventiende eeuw te verdringen dat de anatomische Eva niet alleen een didactisch instrument was maar tevens een mooie jonge vrouw met een erotische uitstraling.³ Het is zeker zo dat de psychoanalyse maatschappelijk gezien in het defensief gedrongen is en dat het dan wijs is zich te verdedigen. Maar het is zeer de vraag of het wetenschappelijk onderzoek het imago overliet — als we de crisis zo mogen interpreteren — van de psychoanalyse zal kunnen doen keren. Zich verdedigen door dan ook maar *evidence-based* te zijn of door allerlei complottheorieën⁴ te bedenken maakt de psychoanalytische zaak niet bepaald aantrekkelijker.

In haar hoogdagen was de psychoanalyse een vervelende horzel op de rug van elke machtsstructuur. Misschien gaf dit jeugdige rebelse — libidineuze — kantje haar juist haar aantrekkingskracht? Freud slaagde erin een nieuwe wetenschap uit te vinden door zich te interesseren voor ons mentale rariteitenkabinet: dromen, grappen, versprekingen, seksuele spitsvondigheden en hysterische symptomen. En hij bedacht een voor zijn tijd onbetamelijk theoretisch kader, bestaande uit het oedipuscomplex, de castratieangst en het incesttaboe, om deze menselijke eigenaardigheden te kunnen beschouwen. Ook de meest inspirerende analytici na Freud waren geen dode vogels. Ferenczi's jeugdig enthousiasme werkte aanstekelijk op Freud en op de hele Hongaarse school. Lacans fallocentrisme verwekte talloze psychoanalytische geesteskinderen. En Bions gedrevenheid en charisma maakten tot ver buiten de Angelsaksische wereld grote groepen bionianen.

Het lijkt er, inderdaad, op dat de hedendaagse psychoanalyse niet meer over voldoende libido beschikt om het niveau van het zelfbehoud te overschrijden. Misschien heeft ze in haar rariteitenkabinet, naast de onderzoekers — de *scientifica* — ook wel behoefte aan de meer tot de verbeelding sprekende *exotica*, *naturalia* en *artificialia* om haar libido weer op te wekken.

Noten

- 1 Volgens Paul Schnabel, geciteerd in het verslag van het zestigjarig jubileum van het NPG in *Tijdschrift voor Psychoanalyse* (2008/1), p. 35.
- 2 Fonagy benadrukte zelf in een studiedag te Kortenbergh op 18 april 2008 dat zijn *mentalisation based treatment* maar weinig gemeen heeft met de psychoanalytische kuur.
- 3 Interessant is in dit perspectief de volgende diagnostische vraagstelling. Interpreteert men de impulsiviteit van automutillerende jonge vrouwen als een borderlineproblematiek en dus als een kwestie van affectregulatie, of kiest men ervoor haar te zien als een hedendaags hysterisch symptoom met een seksuele betekenis?
- 4 Aanval is de beste verdediging, moet J. A. Miller gedacht hebben toen hij zijn antwoord op *Le livre noir de la psychanalyse* schreef. Zijn aanval komt grotendeels neer op het uitwerken van een complottheorie van de cognitieve gedrags-therapeuten tegen de psychoanalyse.